



Podivná doba

**Rozhovory Adama Michnika
s Václavem Havlem**

**Podivná doba
Rozhovory Adama Michnika
s Václavem Havlem**



Václav Havel a Adam Michnik při společném setkání na Hrádečku (červenec 1989).
Foto © Bohdan Holomíček

Na základě anglického originálu
The Uncanny Era uspořádaného
Elzbietou Matyniou edičně připravil
Tomáš Vrba

An Uncanny Era
Copyright © Matynia Elzbieta, 2014
All rights reserved
Copyright © Michnik Adam, 2017

Editor of the Czech edition
© Tomáš Vrba, 2019

ISBN 978-80-7637-026-5 (váz.)
ISBN 978-80-7637-088-3 (epub)
ISBN 978-80-7637-090-6 (mobi)
ISBN 978-80-7637-089-0 (pdf)

Obsah

Předmluvy

Jediný prezident, který měl co říct

Andrzej Jagodziński — 10

Spříznění osudem i volbou

Michael Žantovský — 12

Úvod

Cesty přátel

Elzbieta Matynia — 16

„Milý Adame...“ — 35

„Vítáme Tě, Václave,
na svobodě“ — 41

Ona podivná éra
postkomunismu — 43

Dokončená revoluce
a pozdní mstitelé — 89

Všechno je ještě v pohybu — 111

Bilance našich vítězství,
bilance naší svobody — 127

„Žijeme v zemi, kde se bojíte
zvonku časně ráno“ — 143

Prezident a dramatik
O existenciální revoluci — 150
„Mohl bych to být já,
ale neví se, jestli jsem to já“ — 160

Cestou velkých dějin češství — 167

Ediční poznámka — 209

Poděkování — 216

Poznámky — 217

Rejstřík — 227

Předmluvy

**Jediný prezident,
který měl co říct
*Andrzej Jagodziński***

Byl jsem přítomen všem rozhovorům, které s Václavem Havlem dělal Adam Michnik – od jejich přípravy, pak jako tlumočník, někdy i spoluautor a vždy nakonec jako překladatel a redaktor rozhovorů přepsaných z magnetofonové pásky. Zásadně se vedly dvoujazyčně: Vašek mluvil česky, Adam polsky, a přestože ani jeden nebyl na jazyky obzvlášť mimořádný talent, rozuměli si téměř dokonale, takže jako tlumočník jsem tam byl často zbytečný. Jen občas jsem musel polsky nebo česky nadhodit nějaké slovíčko, říkal jsem tomu „pohotovostní tlumočení“.

Ani jeden z těch rozhovorů netrval méně než jednu a půl hodiny, a byly i takové, které se s přestávkami vedly i tři až čtyři hodiny. Nebylo vůbec jednoduché najít v plném programu prezidenta tolik prostoru. Proto se někdy konaly naprosto netypickým způsobem: nejdelší z nich – Ona podivná éra postkomunismu – začal na Hradě, pokračoval v letadle z Prahy do Bratislavy a skončil večer v tamní kanceláři prezidenta. Pak nám jeho spolupracovníci říkali, že to bylo nejdelší interview, jaké kdy prezident poskytl. Mě o tom nebylo třeba přesvědčovat – po opsání čítalo přes padesát strojopisných stránek a jen těsně se vešlo do sobotní přílohy Gazety Wyborcze. Za celých třicet

let dosavadní existence těchto novin se stalo jen jednou, aby v příloze vyšel pouze jeden text – právě v tomto případě.

Jindy se nám nepodařilo dokončit rozhovor ve vymezené době na Hradě, tak nás Vašek pozval do svého nového domu na Ořechovce. To ještě žila Olga Havlová, která nás přivítala u dveří, pak ale odvedla svého manžela stranou. „Vašku, přece jsme se dohodli, že sem nebudou chodit žádní novináři!“ slyšel jsem její výčitku. „No, ale víš, Olgo, to jsou především přátelé a až potom novináři,“ odpověděl Havel a rozhovor pokračoval.

„Vy jste jediné noviny na světě, které se mnou publikují tak dlouhá a nijak nekrácená interview,“ řekl jednou Vašek, když během své oficiální návštěvy Polska přišel do varšavské redakce Gazety na setkání s novináři. „Ty jsi ale jediný prezident na světě, který má tolik co říct,“ odpověděl mu Adam Michnik.

Spříznění osudem i volbou

Michael Žantovský

Václav Havel a Adam Michnik by se nevyhnutelně stali přáteli, i kdyby žádný komunismus a odpor proti němu nikdy neexistovaly. Málokterá dvojice intelektuálů si rozuměla tak spontánně, tak bezvýhradně a s takovou radostí jako Havel a Michnik, od prvních předrevolučních setkání na česko-polské hranici a na Hrádečku přes rozhovory na Pražském hradě a při jiných prezidentských příležitostech až po pozdější setkání na Foru 2000 a posezeních kolem něj. Ať už se setkali na Pražském hradě, ve Švejkově hospodě U Kalicha nebo někde jinde, měli toho k povídání vždy tolik, že málokdy dodrželi předem stanovenou dobu.

Díky tomu vzniklo i několik rozhovorů, které svou délkou i hloubkou přesahují formát běžného interview a blíží se jakémusi dvou- či vícečlennému sympoziu o otázkách historie i současnosti. Nejde přitom vlastně o setkání novináře a zpovídané osobnosti, nýbrž o rozhovor rovnocenných partnerů, v němž přestává být podstatné, kdo je zpovídaný a kdo zpovídající. Snad nejlépe tento jedinečný formát odráží dlouhý rozhovor Havla a Michnika z listopadu 1991, do kterého sporadicky zasahují i další včetně mé maličkosti.

Tři věci bijí do očí při četbě tohoto a dalších rozhovorů v knize:

Přes všechna vážná a někdy i hrozivá témata, o kterých Adam a Václav mluví, odráží jejich tón optimismus a určitou bezstarostnost prvních porevolučních let, přesvědčení, že věci jsou na správné cestě a všechny problémy se dají překonat. Zvuk tikajících hodin, který tak neodbytně provází naše současné diskuse a polemiky, není v Michnikových rozhovorech s Havlem z devadesátých let patrný.

Totéž však již neplatí o samotné povaze otázek, o kterých oba přátelé mluví. Z dnešního hlediska se lze jen podívat předvídavosti, s níž Havel a Michnik identifikovali problémy nacionalismu, historického revizionismu a degradace veřejné diskuse na populistické výkřiky jako trvale přítomné a ničivé jevy postkomunistické a postmoderní doby. Také díky tomu se kniha čte ne jako historický dokument, ale jako živý příspěvek k našim dnešním diskusím.

Posledním, z mého hlediska mimořádně cenným, jednotlivým aspektem těchto rozhovorů je všudypřítomnost střední Evropy jako společného historického, myšlenkového a geopolitického pozadí pro uvažování o přítomnosti a budoucnosti. Jména Jana Patočky, Leszka Kořakowského, Györgyho Konráda, Zbigniewa Herberta, Milana Kundery, Bohumila Hrabala a dalších středoevropských myslitelů a tvůrců v těchto rozhovorech tvoří spolehlivé opěrné body pro společné úvahy o smyslu střední Evropy a našem společném osudu. Právě tento úhel pohledu někteří z nás postrádají v dnešních diskusích nejbolestněji.

Úvod

Cesty přátel *Elzbieta Matynia*

Byl krásný letní den uprostřed léta 1978¹, skoro přesně deset let od chvíle, kdy armády pěti zemí Varšavské smlouvy vtrhly do Československa, aby potlačily demokratické snahy Pražského jara. K hřebenu Krkonoš z polské a československé strany stoupaly dvě nevelké skupiny turistů. Mířily k úseku hranic poblíž Sněžky, od počátku šedesátých let 20. století oficiálně pojmenovanému Cesta polsko-československého přátelství. Obě skupiny se setkaly na turistické trase úředně schválené pro výletníky a usadily se ke stolům na odpočívadle roubeném z hrubě opracovaných kmenů.

Bylo to osm „osmašedesátníků“ z obou zemí, příslušníků generace, již v Československu formovala snaha Pražského jara o liberálnější „socialismus s lidskou tváří“ a v Polsku studentské protesty v březnu 1968, požadující svobodu slova. O deset let později je už na Západě znali jako disidenty, jejichž vynalézavost, s níž dokázali vyvrát na úřady a vytvářet vlastní společenství, často vedla k jejich zatýkání a věznění. Adam Michnik po letech vzpomínal: „Musela nás bavit představa, jak budou reagovat estébáci v obou zemích, když se dozví o našem setkání. Ilegální schůzka několika kriminálních z obou zemí, kteří

deklarují potřebu přátelství a spolupráce mezi národy – v tom bylo cosi z absurdního divadla.⁴² A skutečně, z pohledu obou režimů to byli lumpové a zločinci, i když jen o málo víc než o desetiletí později z nich byli poslanci, ministři a prezidenti jak v Praze, tak ve Varšavě.

Anna Šabatová, česká disidentka, která si všimla Cesty polsko-československého přátelství na staré turistické mapě, nepochybně vycítila ironii toho názvu, když navrhla, že to bude ideální místo pro setkání spiklenců, kteří plánují své země dovést k demokracii. „Cesta přátelství“, což byla původně ukázka optimistického slovníku čiré propagandy, tak nakonec zcela nezáměrně začala naplňovat autentický význam oněch dvou slov. Horská setkání tak demaskovala jazyk planých slibů tím, že při nich vznikala skutečná přátelství.

Tato první schůzka zahájila více než třicet let dialogu, spolupráce a vzájemné podpory. Na dalších jedenáct let se polsko-československá hranice stala aktivním rozhraním spolupráce dvou demokratických opozičních hnutí. Po roce 1989, kdy se z bývalých disidentů staly klíčové postavy nových demokracií, jejich dialog pokračoval. Vzájemně si poskytovali pomoc a inspiraci, třebaže poměry, před nimiž nyní stáli, byly zcela odlišné. Václavu Havlovi byla svěřena role prezidenta republiky a Adam Michnik se stal šéfredaktorem nejvlivnějšího deníku střední a východní Evropy, nicméně jejich hovory, schůzky a korespondence nikdy nepřestaly. Četba záznamu jejich vzájemných kontaktů nabízí pozoruhodné bohatství otázek, problémů a dilemat prvních dvaceti let demokracie v zemích, jež po celé půl století svíraly totalitní režimy. Dopisy, rozhovory a eseje shromážděné v této knize nám umožňují rekonstruovat významné části dialogu mezi Václavem Havlem a Adamem Michnikiem a jejich názorů na často složitý smysl a význam občanství a demokracie.

PŘÁTELÉ Z HRANIC

Návrh na setkání poblíž Sněžky vzešel z československé strany. Onu první schůzku v roce 1978 koordinoval Tomáš Petřivý, mladý Slovák z Bratislavy, jehož StB ještě neznala, a proto stále vlastnil cestovní pas. Mohl tudíž zcela legálně překročit hranice a přijet vlakem do Varšavy a tam dojednat podrobnosti. Aby nevzbudily podezření policie a aparátu státní bezpečnosti, obě skupiny si počínaly velmi obezřetně. Jednoho časného rána 13. srpna se cestovatelé vynořili z úkrytu a každý se po vlastní ose dopravil do výchozího bodu. Bylo jím město Jelenia Góra na jihozápadě Polska, odkud se vydali na výstup do hor. Pokud jde o Čechy, Marta Kubišová a Jiří Bednář jeli spolu z Prahy, zatímco Václav Havel, v březnu propuštěný z vězení, se na místo srazu vydal přímo ze svého domu v Hrádečku nedaleko hranic.

Setkání na Cestě přátelství bylo pro lidi ze dvou disidentských okruhů, Charty 77 a KORu (Výboru na obranu dělníků)³, první příležitostí stanout tváří v tvář. Na druhé schůzce o měsíc později se objevili i další aktéři obou občanských hnutí: Anna Šabatová, Petr Uhl, Jaroslav Šabata a z polské strany Zbigniew Romaszewski. Přepis magnetofonové nahrávky rozhovoru s novými českými přáteli KORu byl publikován v polském samizdatovém měsíčníku *Biuletyn Informacyjny*, rozšiřovaném v úctyhodném nákladu 5000 výtisků. Polský disident Jan Lityński, účastník všech setkání s Václavem Havlem, vzpomíná, že vždy schůzku uzavírali společným psaným prohlášením, a přestože sám text musel být formulován poněkud formálním jazykem, vrcholil výrazem radosti a naděje, oznamujícím stručně: „J sme tu SPOLU a CHCEME DEMOKRACII!“

Plán třetího a největšího listopadového setkání byl vyzrazen a vedl k zatýkání v obou zemích. Represe v Československu byly zvláště citelné a v jejich důsledku bylo nutno se na čas vyhnout osobním setkáním. Jan Józef Lipski vzpomíná, že tehdy ustaly

i telefonáty přátel z Prahy. V téže době však střídající se trojice mluvčích Charty 77 pokračovaly v pravidelném zveřejňování dokumentů o porušování lidských práv v Československu včetně zprávy o policejní akci obou států zaměřené na znemožnění třetího setkání disidentů v listopadu 1978.

První schůzka v létě 1978 se konala pouhé dva roky od protestů tisíců dělníků v polských městech Ursus a Radom. Režim na protesty odpověděl rozsáhlým zatýkáním a rozsudky k trestům vězení, v reakci na pronásledování však vzápětí vznikla ve střední Evropě dosud nejdůmyslnější platforma občanské sebeobrany – Výbor na obranu dělníků neboli KOR. „Komitet Obrony Robotników“ v této části světa poprvé dokázal přimět ke spolupráci intelektuály i dělníky. Srpnová schůzka proběhla také dva roky poté, co byli zatčeni, postaveni před soud a za výtržnictví odsouzeni členové české rockové skupiny The Plastic People of the Universe. Úřady rozhodně nepočítaly s tím, že jejich útok na alternativní kulturní scénu spojí v protestu řadu osobností z intelektuálních kruhů, jejichž společný dopis na podporu hudebníků brzy povede k Prohlášení Charty 77, původně podepsanému 243 československými občany. Od chvíle, kdy bylo zřejmé, že polský „stát dělníků“ se obrátil proti dělníkům, a kdy československý stát, jak to vyjádřil Jan Patočka, se obrátil proti vlastním dětem⁴, nemohli tyto režimy hájit ani jejich dosavadní tvrdošíjní zastánci.

Sílicí nezávislé aktivity jako podzemní publikační provoz, svobodné vědecké bádání nebo alternativní vzdělávání nepochybně povzbudil Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě z roku 1975, který přijala i většina komunistických zemí. Tento mezinárodní nástroj začal rychle narušovat pocity beznaděje a osamění, jelikož zprávy o všech případech zadržování, věznění nebo týrání za rozšiřování informací se nyní prostřednictvím několika adres v Paříži,

v Londýně a v Mnichově nebo voláním na určitá telefonní čísla rychle dostaly k vládám západních zemí a k tamním médiím.

A teď tedy seděli spolu okolo velkého piknikového stolu, osm brzy již známých představitelů demokratické opozice. Z polské strany „hranice přátelství“ dorazili členové KORu Adam Michnik, Jacek Kuroń, Jan Lityński a Antoni Macierewicz⁵, z Československa Václav Havel, legendární zpěvačka a nyní mluvčí Charty 77 Marta Kubišová, Jiří Bednář, který setkání fotografoval, a Tomáš Petřivý. Kuroń, známý jako podvratný „rudý vedoucí“, otevřel batoh plný proviantu, zatímco Havel vytáhl lahev něčeho silnějšího, což v trochu unavených poutnicích ihned vzbudilo slavnostní náladu. Z etikety zelené lahve se usmíval vousatý muž v lesnickém úboru a s pírkem za kloboukem – obrázek jak z devatenáctého století – a v ruce třímал kalíšek Staré myslivecké. Michnik vzpomíná, jak se k nim Havel obrátil a pravil: „Když tedy nemáme socialismus s lidskou tváří, tak máme aspoň pití s lidskou tváří.“⁶

Kuroń, spoluautor „otevřeného dopisu straně“ z roku 1965, vášnivý kritiky podvodných mechanismů systému, se poprvé setkal s jen o málo mladším Václavem Havlem, autorem „Otevřeného dopisu dr. Gustávu Husákovi“ z roku 1975, jenž v něm popisuje společnost ovládanou strachem a odhaluje těsnou spojitost mezi morálními a sociálními chorobami socialistického systému.

Havel, dramatik, který o několik let dříve pracoval jako dělník v trutnovském pivovaru, seděl vedle Michnika, historika s minulostí dělníka ve varšavské továrně Rosy Luxemburgové vyrábějící žárovky. Byl tam poslán na převýchovu po roce vězení za organizování studentských protestů v březnu 1968. „Ta horská setkání,“ psal Michnik později, „pro mě byla prodloužením atmosféry Pražského jara a našich studentských mítinků. Všichni jsme měli pocit, že v našich rozhovorech vytváříme novou

kvalitu, která se v budoucnu může stát cennou složkou demokracie našich zemí. (...) Přemýšleli jsme o svobodě, nikoli o pomstě; přemýšleli jsme o svobodě a toleranci, nikoli o tom, jak komunistickou pravověrnost nahradit jinou pravověrností.“⁷

Během tohoto prvního rozhovoru Havel mluvil o svém přesvědčení, jaký význam mají mravní akty odporu proti režimu. Na rozdíl od KORu, jehož činnost ve větší či menší míře podporovaly tisíce lidí, okruh Charty 77 byl relativně izolován. Chartisté, kteří už nemohli učit na univerzitě, hrát v divadle nebo vydávat knihy, nyní pracovali jako zedníci nebo umývači oken a lidé je většinou považovali za hrstku donkichotů. Vlna pronásledování po Pražském jaru byla tvrdá a dlouhotrvající a atomizovaná československá společnost byla lhostejná ke gestům, jež působila dojem beznadějného a bláznivého hrdinství. Zvýšená policejní a soudní aktivita proti signatářům Charty vedla společenství disidentů k založení Výboru na obranu ne-spravedlivě stíhaných (VONS), jehož posláním bylo informovat veřejnost o perzekuci a pomáhat jejím obětem a jejich rodinám. Stalo se tak pouhé čtyři měsíce před setkáním na hranici.

Lze si snadno představit, že během intenzivních debat pod Sněžkou Havel hovořil o politické účinnosti prostých morálních gest, o čemž se vyslovil již v soukromém dopise Dubčekovi v roce 1969 a což se později stalo jednou z jeho nejčastěji citovaných zásad: „I čistě morální čin, který nemá naději na bezprostřední a viditelný politický efekt, může postupně a nepřímou, časem získat na politickém významu.“ Lityňski vzpomíná, že když Havel přeměroval diskusi na mechanismy fungování systému, Michnik, spoluvydavatel nového samizdatového časopisu, využil příležitost a nadhodil: „Raději to napiš a my to otiskneme.“⁸

V době krkonošských setkání Polsko zažívalo značný rozvoj samizdatové publikační činnosti, rostl počet časopisů a knihy

se tiskly v tisícových nákladech v různých dílnách a garážích na předměstích. A šířily se mimo dosah státní cenzury. V Husákově Československu byla zcela odlišná situace. Takzvaná normalizace opozici prakticky znemožnila budování širší publikační základny, a tak Michnik prostě u Havla objednal úvahový text pro nově založený podzemní čtvrtletník nazvaný *Krytyka*⁹, jehož záměrem bylo hlubší zamýšlení nad demokracií a jejími perspektivami v této části Evropy. A tak vznikla slavná „Moc bezmocných“. Na závěr setkání Michnik Havla také požádal, aby se stal členem redakční rady *Krytyky*. Tak se zrodil projekt nového čísla s příspěvky českých i polských disidentů.

Kuroń, zkušený organizátor, vždy trval na tom, aby každou schůzku zakončilo zpracování písemného prohlášení, jež bude publikováno v podzemním tisku a poskytnuto médiím na Západě. Zdůvodňoval to potřebou zachovat v případě zatýkání alespoň psaný záznam rozhovoru. V průběhu prvního setkání rovněž formulovali společné prohlášení k desátému výročí okupace Československa armádami Varšavského paktu a také dopis bojovníkům za lidská práva v dalších zemích střední a východní Evropy a v Sovětském svazu, v němž vyjadřovali solidaritu se všemi politickými vězni v sovětském bloku.

„Loučili jsme se,“ vzpomíná Lityński, „s pocitem, že schůzka byla historickým přelomovým bodem. Byli jsme všichni nabití pozitivní energií, dokonce i Macierewicz, který se dal slyšet, že máme k Čechům blíž než k Leszku Moczulskému.“

Za tři měsíce, v listopadu 1978, doručil tajný kurýr z Prahy Michnikovi do bytu esej s dopisem, který ukazuje, že Havel nebyl jen skvělý spisovatel a vizionář, ale i přepečlivý organizátor. Dopis obsahuje podrobné pokyny týkající se složité logistiky sběru a pašování textů včetně harmonogramu, jakož i zmínku, že jakmile vyjde polská verze, bude přeložena do češtiny. Tento dopis je zařazen ihned za Úvodem.

NEOBYČEJNÍ ZLOČINCI

Příběh setkání na horách odhaluje mimořádné okolnosti vzniku a publikace „Moci bezmocných“, avšak pozdější spolupráce ukazuje, jak v obou zemích zároveň vznikala ohniska demokratické opozice proti autoritativnímu režimu, jakkoli převládající mínění považovalo podobné pokusy za předem odsouzené k porážce. Trvalá politická spolupráce a osobní přátelství začínaly od psaného slova. Byly to zakázané knihy, časopisy, eseje i básně.

Když o několik měsíců později rozsáhlé nové číslo *Krytyky* dorazilo do tajných „knihkupectví“ v polských soukromých bytech nebo do ruksaků studentských distributorů, Havel byl opět ve vězení, tentokrát za „podvracení republiky“. A další vlna zatýkání, domovních prohlídek, zabavování písemností a šikanování signatářů Charty si vynutily dočasné přerušení pravidelných horských setkání. Kromě Václava Havla byli zatčeni i Jaroslav Šabata a Tomáš Petřivý, jehož policie surově zbila, byl vyloučen ze studia a přinucen nastoupit vojenskou službu. Ani pak ale spolupráce polských a československých disidentů nepřestala.

Dne 3. října 1979, tři týdny před procesem, v němž byl Václav Havel odsouzen na čtyři a půl roku do vězení, zahájilo na dvacet vůdčích osobností polské demokratické opozice na protest proti zatýkání jejich českých a slovenských přátel v kostele svatého Kříže ve Varšavě, naproti hlavnímu vchodu do Varšavské univerzity, hladovku. Mezi účastníky protestní hladovky byli i Havlovi přátelé ze Sněžky, Kuroń, Michnik a Lityński, a také známá herečka Halina Mikołajská, divadelní režisér Jerzy Markuszewski, básník Jacek Bierezin a spisovatelka Anka Kowalská. Varšavané se o hladovce dozvěděli z tisíců letáků tištěných v podzemních dílnách. Po dvou dnech se k protestní hladovce na podporu „našich českých bratrů“ připojili rolníci

aktivisté v kostele ve vsi Zbrosza Mala a 7. října zahájili hladovku disidenti v Praze. Protest ve Varšavě trval týden, přičemž zdravotní péči zajišťoval dr. Marek Edelman, poslední žijící z velitelů povstání varšavského ghetta, a role tiskového mluvčího se ujal význačný historik Jan Józef Lipski. Samostatné protestní akce zorganizoval před československými kulturními centry ve Varšavě a v Krakově Studentský výbor Solidarity (SKS). Tajná policie v obou zemích byla v pohotovosti a obviňovala „antisocialistické živly“, že svým nezákonným počínáním narušují veřejný pořádek.

„Moc bezmocných“ mezitím vstoupila v polském překladu do skutečného života.¹⁰ Havlův text, který zdůrazňoval význam malých odvážných kroků, jimiž se lze bránit životu ve lži, padl v Polsku na úrodnou půdu a ihned oslovil čtenáře. Souzněl s argumenty, jež v roce 1971 představil v „Tezích o naději a beznaději“ Leszek Kołakowski a v roce 1976 rozvinul Adam Michnik v eseji „Nový evolucionismus“. Michnik tu disidentům střední a východní Evropy otevřel nové obzory návrhem strategie postupné nenásilné změny prostřednictvím drobných, na řeči založených kroků. Polský historik v Oxfordu, nezaměstnaný historik ve Varšavě a český dramatik, jehož hry se nesměly hrát, ve svých textech ze sedmdesátých let přesvědčovali čtenáře, že nelze očekávat pomoc ze zahraničí ani že se režim sám napraví, a tedy nespolehat na zázraky ani na rychlé zlepšení. Psali o tom, že malých postupných změn je možné dosáhnout třemi způsoby: odhalováním celé šíře rozporů, absurdit a neschopnosti systému, odmítáním pokusů jak spolupráce s úřady, tak násilné konfrontace s nimi, a konečně využíváním záruk pro lidská práva obsažených v Závěrečném aktu z Helsinek.

Podle Michnika Pražské jaro ukázalo, jak vratká je stabilita totalitního režimu a jak zoufale a bezohledně se impérium v okamžiku ohrožení může chovat. Z československé lekce

plyne poučení, že změna je možná, ale má své meze. Varoval před lákadly klasických revolučních teorií, neboť svržení diktatury silou by nastolilo další represivní režim, omezilo občanská a lidská práva, a tudíž i prostor pro svobodu a sebeorganizaci. „Cesta neústupného boje o reformy, cesta vývoje rozšiřujícího rozsah občanských svobod a práv člověka, je – podle mého mínění – jediná cesta pro disidenty ve východní Evropě. Polský příklad napovídá, že cestou neustávajícího nátlaku společnosti na státní moc lze dosáhnout podstatných ústupků.“¹¹ Tato cesta ovšem vyžaduje změnit způsob myšlení. Při úvahách o revoluci, jež je schopna si klást omezení, je důležité „přesvědčení, že vlastním adresátem evolučního programu má být nezávislé veřejné mínění, a nikoli totalitní státní moc. Program má poskytnout návod společnosti, jak má postupovat, a nikoli státní moci, jak se má sama reformovat.“¹² Kuroń, za všech okolností pedagog, vzkázal opozičním aktivistům: „Chceš bojovat? Tak čti, hodně čti. Mluv s lidmi, hodně mluv, piš a vystupuj na schůzích a hledej sobě podobné. Požádej příbuzné a přátele, aby ti z cest do ciziny vozili knihy, a půjčuj je jiným.“¹³

Havlův text, psaný jasnozřivě a upřímně, brzy získal řadu čtenářů, neboť *Krytyka*, tištěná v plesnivých sklepích v nákladu téměř 3000 exemplářů, byla šířena jak na univerzitách, tak v továrnách. Zbigniew Bujak a Zbigniew Janas, dva mladí dělníci, z nichž se o rok později stali předáci Solidarity v továrně na traktory ve varšavském předměstí Ursusu, na to později vzpomínali: „Přečetli jsme Havla a hned jsme věděli, co máme dělat.“¹⁴ Paul Wilson cituje obsírněji Bujakovu vzpomínku: „Dostali jsme se k tomu textu v naší továrně v roce 1979 v okamžiku, kdy se nám zdálo, že jsme v koncích. (...) Mluvili jsme s lidmi v dílnách, zúčastnili jsme se schůzí, snažili jsme se říkat pravdu o fabrice, o situaci v zemi, o politice. Pak přišla chvíle, kdy nás lidé začali považovat za šílence. Proč to děláme? Proč tak

riskujeme? Když jsme neviděli žádný okamžitý a hmatatelný výsledek, začali jsme pochybovat, jestli to, co děláme, má smysl. (...) A tehdy se objevil Havlův esej. Dal nám teoretický základ naší činnosti. Povzbudil nás, nevzdali jsme to a za rok – v srpnu 1980 – bylo jasné, že stranický aparát a vedení továrny se nás bojí. Museli s námi počítat.“¹⁵

Příběh dělníka Bujaka z Ursusu dokonale ilustruje, jak mocný vliv měly Havlovy myšlenky na demokratickou opozici v Polsku, když nemohly být stejně jako jeho hry zveřejňovány v jeho vlasti. Už jejich šíření v Polsku bylo zcela jistě jedním z nejdůležitějších plodů Cesty polsko-československého přátelství a stejně jako sílící osobní přátelství Havla s Michnikiem se stalo významným prvkem spolupráce prodemokratických Poláků a Čechoslováků.

Po vzniku a rozmachu Solidarity v roce 1980 se stala Vratislav, silné a dynamické město na jihu Polska a vzdálené pouhých 150 kilometrů od Krkonoš, aktivním střediskem polsko-československých kontaktů a spolupráce. Ty byly v říjnu 1981 za pomoci Petra Uhla a Anny Šabatové formalizovány založením Polsko-československé Solidarity, ta se ale už po dvou měsících, v prosince 1981, po vyhlášení stanného práva v Polsku a uzavření hranic musela uchýlit do podzemí. Jeden z prvních nadšených čtenářů Václava Havla Zbigniew Janas se sice skrýval, ale zůstal jedním z čelných aktivistů Solidarity.

Už předtím hlavní činnost jeho skupiny spočívala v pašování značného množství samizdatové literatury do Československa, a to měsíc co měsíc. Když bylo spojení počátkem roku 1982 opět navázáno, její polští členové byli buď v internaci, nebo v ilegality a jejich místa zaujali policii dosud neznámí studentští pomocníci podzemní Solidarity. Českou stranu zastupovali Anna Šabatová a katolický kněz Václav Malý, budoucí pomocný biskup pražský.